

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए.)
द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

उषा अर्याल

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-२-३८६-२४-२००३

शैक्षिक सत्र : २०६३-६५

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी उषा अर्यालले नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

प्रा. डा. नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

.....
हस्ताक्षर

दीननाथ शर्मा पण्डित
उपप्राध्यापक तथा शोधनिर्देशक

.....
हस्ताक्षर

गोविन्दराज विनोदी
बाह्य परीक्षक

.....
हस्ताक्षर

मिति :- २०६८।०९।०२

शोध-निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षकी छात्रा उषा अर्यालले **साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दसौं पत्रको पाठ्यांश परिपूर्तिको प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै मेहनतपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बन्धित विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०८/१६

.....
(दीननाथ शर्मा पण्डित)
उप-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

कृतज्ञता-ज्ञापन

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरको नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पारेकी हुँ । प्रथमतः प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिई लिखित सामग्रीलाई तत्काल हेरेर उचित सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिनुहुने शोध-निर्देशक आदरणीय गुरु उप-प्रा. दीननाथ शर्मा पण्डितप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षक अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको, नेपाली विभाग तथा विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा.नारायणप्रसाद खनालप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्ने कार्यमा प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू सह-प्रा. पूर्ण अधिकारी, सह-प्रा. कपिल अज्ञात तथा साहित्यकार डि.आर.पोखेलप्रति म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । अनुसन्धानकै क्रममा आवश्यक सामग्री जुटाउन तथा सोधपुछका लागि आफ्नो व्यस्त समय दिएर सहयोग गर्नुहुने शोधनायक रणेन्द्र बराली र उहाँकी धर्मपत्नी श्रीमती दिनु विश्वकर्मा एवम् जेठा छोरा प्रबिन्द्र बरालीप्रति म कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा हरसमय साथ दिने मेरा पति श्री सुदीप वाग्ले तथा सम्पूर्ण परिवारजनप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्नु म आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु ।

श्रद्धेय गुरुवर्ग, मान्यजन तथा मित्रहरूका सहयोगले आज यो शोधपत्रले पूर्णता प्राप्त गरेकाले यस घडीसम्म प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहयोगी, शुभेच्छुकहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । साथै शोधपत्र यथासम्भव शुद्ध एवम् छिटो टड्कण गरिदिनु हुने श्रीदीप वाग्लेलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६८/०८/१६

.....

उषा अर्याल

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-२-३८६-२४-२००३

शैक्षिक सत्र : २०६३-६५

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू यसप्रकार छन् :

अ.ने.सा.स.	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज
इ.सं.	इस्वी संवत्
ऐ.ने.क.पा.	एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
डा.	डाक्टर
जि.प्र.का.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.क.पा.	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
ने.वि.सं.	नेपाल विद्यार्थी सङ्घ
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
वि.क.	विश्वकर्मा
वि.पि.	विश्वेश्वर प्रसाद
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
से.मि.	सेन्टीमिटर

विषय-सूची
परिच्छेद : एक
शोधपत्रको परिचय

१. शोधपत्रको परिचय	१-८
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधपरिचय	१
१.३ शोधसमस्या	२
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.६ शोधको औचित्य र महत्त्व	५
१.७ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	६
१.८ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	६
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	६

परिच्छेद : दुई
रणेन्द्र बरालीको जीवनी

२. रणेन्द्र बरालीको जीवनी	९-१८
२.१ पृष्ठभूमि	९
२.२ जन्म	९
२.३ बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा	१०
२.४ विवाह र सन्तान	११
२.५ आर्थिक अवस्था र पेसा	१२
२.६ कार्यक्षेत्र प्रवेश र निरन्तरता	१३
२.७ वैयक्तिक जीवनका विशेष घटनासन्दर्भ	१४
२.८ चिन्तन, दर्शन र विचार	१६
२.९ पुरस्कार, प्रशंसा र सम्मान	१७
२.१० सारांश	१७

परिच्छेद : तीन
साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको व्यक्तित्व

३. साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको व्यक्तित्व	१९-२६
३.१ पृष्ठभूमि	१९
३.२ बाह्य व्यक्तित्व र स्वभाव	१९
३.३ विशेष अभिरुचि र विशेषता	२०
३.४ आन्तरिक व्यक्तित्व	२०

३.४.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	२१
क) नाटककार व्यक्तित्व	२१
ख) उपन्यासकार व्यक्तित्व	२२
ग) नियात्राकार व्यक्तित्व	२३
घ) कथाकार व्यक्तित्व	२३
ङ) निबन्धकार व्यक्तित्व	२४
च) अनुसन्धाता व्यक्तित्व	२४
३.४.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व	२५
क) सामाजिक व्यक्तित्व	२५
ख) राजनितिक व्यक्तित्व	२५
३.५ सारांश	२६

परिच्छेद : चार

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको कृतित्व

४. साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको कृतित्व	२८-१११
४.१ नेपाली साहित्यमा रणेन्द्र बरालीको आगमन र उनको साहित्य यात्रा	२८
४.१.१ नेपाली साहित्यमा रणेन्द्र बरालीको आगमन	२८
४.१.२ साहित्य सृजनाका लागि प्रेरणा र प्रभाव	२८
४.१.३ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी विकासक्रम	२९
क) प्रथम चरण वि.सं. २०४२-२०५५ सम्म	३०
ख) द्वितीय चरण वि.सं. २०५६-हालसम्म	३१
४.२ रणेन्द्र बरालीको साहित्यिक प्रवृत्तिहरू	३२
४.३ रणेन्द्र बरालीको पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन	३४
४.४ उपन्यासको अध्ययन	३४
४.४.१ उपन्यासको परिचय	३४
४.४.२ उपन्यासको परिभाषा	३५
४.४.३ आधुनिक नेपाली उपन्यासको विकासक्रम	३५
क) आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा	३६
ख) स्वच्छन्दतावादी धारा	३६
ग) सामाजिक यथार्थवादी धारा	३७
घ) आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा	३७
ङ) मनोविश्लेषणवादी धारा	३७
च) विसंगतिवादी धारा	३८
छ) अस्तित्ववादी धारा	३८
ज) प्रगतिवादी धारा	३८
झ) प्रयोगवादी धारा	३९
४.४.४ उपन्यासका तत्त्वहरू	३९
क) कथानक	४०
ख) पात्र एवं चरित्रचित्रण	४०

ग) कथोकपन/संवाद	४१
घ) परिवेश	४१
ङ) उद्देश्य	४२
च) दृष्टिबिन्दु	४२
छ) भाषाशैली	४२
ज) प्रतीक बिम्ब	४३
४.४.५ नेपाली उपन्यास परम्परा र उपन्यासकार रणेन्द्र बराली	४३
४.४.६ इतिहासको एक पैका उपन्यास(२०६६)को अध्ययन	४४
४.४.६.१ कथानक	४५
४.४.६.२ पात्रविधान	५७
४.४.६.३ परिवेश	६१
४.४.६.४ कथोकपन/संवाद	६३
४.४.६.५ उद्देश्य	६४
४.४.६.६ दृष्टिबिन्दु	६५
४.४.६.७ भाषाशैली	६६
४.४.६.८ प्रतीक र बिम्ब	६७
४.४.६.९ संरचना	६७
४.४.६.१० निष्कर्ष	६८
४.५ नाटककार रणेन्द्र बरालीको 'आफ्नै व्यथा' नाटकको अध्ययन	७०
४.५.१ नेपाली नाट्य परम्परा र नाटककार बराली	७०
४.५.२ नाटकका आधारभूत तत्त्वहरू	७२
४.५.२.१ नाटक विश्लेषणका आधारहरू	७२
४.५.२.२ नाटकीय तत्त्वहरू	७२
क) लेखन, मञ्चन र प्रकाशन	७२
ख) शीर्षक विधान	७३
ग) दृश्य विधान	७३
घ) वस्तु विन्यास (कथावस्तु)	७३
ङ) चरित्रचित्रण	७४
च) द्वन्द्वविधान	७४
छ) संवाद योजना	७५
ज) पर्यावरण/परिवेश	७५
झ) अभिनेयता	७५
ञ) शैली शिल्प	७६
ट) जीवनदर्शन र उद्देश्य	७६
४.५.३ 'आफ्नै व्यथा' नाटकको विवेचना	७७
४.५.३.१ लेखन, मञ्चन र प्रकाशन	७७
४.५.३.२ शीर्षक विधान	७७
४.५.३.३ दृश्य विधान	७७
४.५.३.४ वस्तु विन्यास (कथावस्तु)	७८
४.५.३.५ चरित्रचित्रण	८२
क) प्रमुख पात्र	८२

ख) प्रमुख सहायक पात्र	८३
ग) सहायक पात्रहरू	८३
घ) गौण पात्रहरू	८४
४.५.३.६ द्वन्द्वविधान	८७
४.५.३.७ संवाद योजना	८८
४.५.३.८ पर्यावरण/परिवेश	८९
४.५.३.९ अभिनेयता	८९
४.५.३.१० शैली शिल्प	९०
४.५.३.११ जीवनदर्शन र उद्देश्य	९०
४.५.३.१२ उपसंहार	९१
४.६ रणेन्द्र बरालीका निबन्धात्मक कृतिहरूको अध्ययन	९२
४.६.१ रणेन्द्र बरालीको 'चीनको कोसेली' (यात्रा संस्मरण) को अध्ययन	९३
४.६.१.१ यात्रा साहित्यको परिचय	९३
४.६.१.२ 'चीनको कोसेली' को विश्लेषण	९४
क) संरचना	९४
ख) विषय-भाव-विचार	९५
ग) दृष्टिबिन्दु	९६
घ) प्रयोजन उद्देश्य	९७
ङ) भाषाशैली	९७
च) निष्कर्ष	९९
४.६.२ सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी (२०६३) को अध्ययन	१०१
४.६.२.१ जीवनीको परिचय र परिभाषा	१०१
४.६.२.२ जीवनीका आधारभूत तत्त्वहरू	१०२
क) विषयवस्तु	१०२
ख) पात्र	१०३
ग) परिवेश	१०३
घ) जीवनदृष्टि	१०३
ङ) भाषाशैली	१०३
४.६.२.३ कृति परिचय	१०४
४.६.२.४ 'सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी' को विश्लेषण	१०४
४.६.२.४.१ विषयवस्तु	१०४
४.६.२.४.२ पात्र	१०६
४.६.२.४.३ परिवेश	१०७
४.६.२.४.४ जीवनदृष्टि	१०८
४.६.२.४.५ भाषाशैली	१०८
४.६.२.४.६ निष्कर्ष	१०९
४.७ रणेन्द्र बरालीको साहित्येतर कृति 'नेपालमा अछूत जातीय सङ्घर्ष' (केही योद्धाहरूको परिचय) को सङ्क्षिप्त विश्लेषण	११०
४.७.१ पृष्ठभूमि	१११
४.७.२ भगत सर्वजित विश्वकर्मा	११२
४.७.३ लाले तिम्रो सम्झनामा	११२

४.७.४ गंगाबहादुर परियार	११३
४.७.५ सङ्घर्षको परिणाम	११३
४.७.६ दबिल्ला सङ्घर्ष	११३

परिच्छेद : पाँच उपसंहार

५. उपसंहार	११५-११९
५.१ परिच्छेद एकको सारांश	११५
५.२ परिच्छेद दुईको सारांश	११५
५.३ परिच्छेद तीनको सारांश	११६
५.४ परिच्छेद चारको सारांश	११६
५.५ समग्र निष्कर्ष	११७
सन्दर्भसूची	१२०-१२३
परिशिष्ट खण्ड	१२४-१३३
क) रणेन्द्र बरालीसँग लिइएको लिखित अन्तर्वार्ता	१२४-१३०
ख) रणेन्द्र बरालीले प्राप्त गरेका सम्मान-पत्रहरू	१३१-१३३

परिच्छेद - एक

शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधपरिचय

रणेन्द्र बरालीले करिब तीन दशक अघिदेखि हालसम्म नेपाली साहित्यका विविध विधाहरूमा कलम चलाएका छन् । नाटक, उपन्यास, जीवनी, यात्रासंस्मरणका साथै गीत, कविता, कथा उनका लेखनका प्रमुख विधा, उपविधाहरू हुन् । उनका हालसम्म प्रकाशित साहित्यिक र साहित्येतर कृतिहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

क) साहित्यिक कृति

- अ. आफ्नै न्यथा, (२०५६) नाटक
- आ. सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी (२०६३)
- इ. इतिहासको एक पैका, (२०६६) उपन्यास
- ई. चीनको कोसेली, (२०६६) यात्रा संस्मरण

ख) साहित्येतर कृति

- अ. नेपालमा “अछुत” जातीय सङ्घर्ष, केही योद्धाहरूको परिचय, (२०३८) खोज अनुसन्धानमूलक लेखहरूको सँगालो
- आ. नेपालमा “अछुत” जातीय सङ्घर्ष, केही योद्धाहरूको परिचय परिमार्जित संस्करण (२०५०) ।

यी कृतिहरूका आधारमा उनी अनुसन्धेय व्यक्तित्व हुन्, तर साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन हालसम्म हुन सकेको छैन । यसकारण उनी र उनका कृतिका बारेमा विस्तृत अध्ययन, अनुसन्धान प्रस्तुत शोधमा गरिएको छ । अतः यस शोधकार्यको शीर्षक साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन चयन गरिएको हो ।

१.३ शोधसमस्या

प्रस्तुत शोधकार्यअन्तर्गतका मूल समस्याहरू यसप्रकार रहेका छन् :-

- (क) साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी के कस्तो छ ?
- (ख) उनको व्यक्तित्वका मूल पाटाहरू केके हुन् ?
- (ग) नेपाली साहित्यको फाँटमा उनको के कस्तो योगदान रहेको छ ?
- (घ) उनको कृतित्वको समग्र मूल्याङ्कन के कसरी गर्न सकिन्छ ?

यिनै समस्याहरूको अध्ययन प्रस्तुत शोधकार्यमा गरिएको छ ।

१.४ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका प्रमुख उद्देश्य निम्न अनुसार छन् :-

- (क) साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनीको परिचय दिनु ।
- (ख) उनको साहित्यिक र साहित्येतर व्यक्तित्वको परिचय दिनु ।
- (ग) नेपाली साहित्यमा उनको के कस्तो योगदान रहेको छ अध्ययन गर्नु ।
- (घ) उनका नाटक, उपन्यास, नियात्रा, जीवनी आदिमा पाइने प्रमुख प्रवृत्तिहरूको निरूपण गर्नु ।

यिनै उद्देश्य प्राप्तितर्फ यो शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.५ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीका बारेमा कुनै विशेष चर्चा गरिएका लिखित सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुन नसकेकोले केही पुस्तक, पत्रिकामा जेजति चर्चा र उल्लेख गरेको पाइएको छ, त्यसको कालक्रमिक विवरण यसप्रकार रहेको छ :-

- (क) नेपाल दलित साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित **परिश्रमी** त्रैमासिकको वर्ष-१, अङ्क २, २०५३, पृ.१७ अन्तर्गत *नेपाल दलित साहित्य एकेडेमीका संस्थापक तथा पदेन सदस्यहरूको नामावली*मा साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको नाम पनि उल्लेख गरिएको छ ।^१ ऐ. पत्रिकाको पृ. १९ मा दलित उत्पीडित साहित्यकारहरूद्वारा प्रकाशित पुस्तकहरूको पङ्क्तिमा

१ . विनोद पहाडी र अन्य, *परिश्रमी*, त्रैमासिक प्रवेशाङ्क कार्तिक २०५३, पृ.१७ र १९ ।

रणेन्द्र बरालीको नेपालमा अछुत जातीय सङ्घर्ष र केही योद्धाहरूको परिचय भन्ने पुस्तकबारे सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

- (ख) निनु चापागाईंले आफ्नै व्यथा नाटक २०५६ को मन्तव्य शीर्षकमा रणेन्द्र बरालीलाई एक महान् युगद्रष्टा र दलित जातिका प्रतिनिधि साहित्यकारका रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

चापागाईंले दलित साहित्यको एकदमै अभाव रहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा दलित समुदायबाटै आएका साहित्यकारबाट यस खालका साहित्य सृजना हुनु कम महत्त्वको कुरा होइन, आफ्नै व्यथा नाटकका माध्यमबाट पिछ्छिडिएको र उत्पीडित दलित समुदायलाई जातीय भेदभाव र छुवाछुतबाट मुक्त हुन सङ्गठित भएर सङ्घर्षका साथ अघि बढ्नु पर्दछ भन्ने खालको सन्देश बरालीले दिएका छन् , यो कुरा अत्यन्त सार्थक र देशकाल, परिस्थितिसँग मेल खाने खालको छ भनेका छन् ।^२

- (ग) पदम सुन्दासले आफ्नै व्यथा नाटक २०५६ अन्तर्गतकै 'आफ्नै व्यथाभित्रको म र हामी' शीर्षकको मन्तव्यका माध्यमबाट सामाजिक विषमता एवम् शोषण र उत्पीडनका जल्दाबल्दा समस्यालाई दृष्टिगत गर्दै साहित्य रचना गर्न पोख्त एक जल्दाबल्दा हस्तीका रूपमा रणेन्द्र बरालीलाई चिनाएका छन् ।^३

- (घ) उर्मिला विश्वकर्मांले समदृष्टि साप्ताहिक (२०५७, फागुन २१, आइतवार, पृ.४) अन्तर्गत रणेन्द्र बराली र उनको 'आफ्नै व्यथा' शीर्षकको लेखमा साहित्यकार बरालीको आफ्नै व्यथा नाटकको विवेचना गरेकी छन् । उक्त लेखमा विश्वकर्मांले मानवीय मूल्य र मान्यताको खोजी गर्दै हाम्रो समाजका दलित र गैरदलितहरूको यथार्थ स्थितिको चित्रण गर्न पोख्त नाटककारका रूपमा रणेन्द्र बरालीलाई चिनाएकी छन् । साथै एउटा सशक्त प्रगतिशील साहित्यकारका रूपमा स्थापित व्यक्तित्वका रूपमा बरालीलाई चिनाएकी छन् ।^४

२ . निनु चापागाईं, 'मन्तव्य', आफ्नै व्यथा (नाटक), रणेन्द्र बराली, नेपाल दलित साहित्य तथा सस्कृति प्रतिष्ठान, २०५६, पृ. VII ।

३ . पदम सुन्दास, 'आफ्नै व्यथा भित्रको म र हामी', आफ्नै व्यथा (नाटक), रणेन्द्र बराली, नेपाल दलित साहित्य तथा सस्कृति प्रतिष्ठान, २०५६, पृ. IX ।

४ . उर्मिला विश्वकर्मां, 'रणेन्द्र बराली र उनको आफ्नै व्यथा', समदृष्टि साप्ताहिक, २०५७, पृ. ४ ।

- (ड) यकिनना अगाधले **जन एकता साप्ताहिक** (२०५९, फागुन २०, सोमवार, पृ.४) अन्तर्गत **मोफसलका प्रतिभा रणेन्द्र बराली** शीर्षकको लेखमा साहित्यकार बरालीको जीवन यात्राका विविध घटनाक्रम र मोडहरूको सङ्क्षिप्त चर्चा गरेकी छन् । उक्त लेखमा अगाधले साहित्यको माध्यमबाट दलित जातीहरूलाई ब्यँभाउने, उठाउने र मुक्ति सङ्घर्षमा सामेल गराउने अठोट बोकेका स्रष्टाका रूपमा रणेन्द्र बरालीलाई चिनाएकी छन् ।^५
- (च) मानबहादुर बि.के.ले **सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी** (२०६३) को **प्रकाशकीय** शीर्षकमा नेपालमा बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनापछि ऐतिहासिक सङ्घर्ष र व्यक्तित्वका बारेमा खोजी गर्ने र लेखने कार्यमा बराली अग्रस्थानमा रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।^६
- (छ) डा.लक्ष्मण प्रसाद गौतमले **चितवन महोत्सव स्मारिका**, २०६५, पृ.१३१ अन्तर्गत **चितवनको गद्य कविता सङ्क्षिप्त रेखाङ्कन** शीर्षकको लेखमा फुटकर रूपमा गद्य कविता लेखने चितवनका कविहरूका पङ्क्तिमा साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको नाम पनि उल्लेख गरेका छन् ।^७
- (ज) प्रगतिशील लेखक सङ्घ चितवनले प्रकाशन गरेको **प्रलेस चितवन** पत्रिकाको **स्रष्टा परिचय** अङ्क-२, वर्ष-३, २०६६, पृष्ठ ७७ मा बरालीलाई चितवनका प्रगतिशील साहित्यकारहरूका पङ्क्तिमा सम्पूर्ण व्यक्तिगत विवरणसहित परिचित गराएको छ ।
- (झ) डि.आर. पोखरेलले **मार्क्सवादी साहित्य र जनयुद्धको सौन्दर्य** (२०६७), पृष्ठ ७५३ अन्तर्गत रणेन्द्र बरालीको **इतिहासको एक पैका उपन्यासको सङ्क्षिप्त विवेचना** शीर्षकको लेखमा बरालीलाई सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकारका रूपमा चिनाएका छन् । त्यस समालोचकीय लेखमा बरालीलाई जातीय विभेदताको विरुद्ध तथा सर्वहारावर्गको पक्षमा लड्न अगाडि बढेका एक साहित्यिक योद्धाका रूपमा उल्लेख गरेका छन् । साथै समाजमा विद्यमान गरिब, निमुखा जनता र ठूलाबडा भनाउँदा बीचको द्वन्द्वलाई

५ . यकिनना अगाध, 'मोफसलका प्रतिभा रणेन्द्र बराली', *जनएकता साप्ताहिक*, २०५९, पृ.४ ।

६ . मानबहादुर बि.के., 'प्रकाशकीयको तर्फबाट', *सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी*, रणेन्द्र बराली, जनउत्थान प्रतिष्ठान, २०६३, पृ.ग ।

७ . लक्ष्मणप्रसाद गौतम, 'चितवनको गद्य कविता सङ्क्षिप्त रेखाङ्कन', *चितवन महोत्सव स्मारिका*, २०६५, पृ. १३१ ।

अत्यन्त सरल, सुबोध्य भाषाशैली र रोचक पारामा प्रस्तुत गर्न खप्पिस उपन्यासकारका रूपमा बरालीलाई चिनाएका छन् ।^८

(ज) निर्मला देवी शर्माले चितवनको साहित्यिक उन्नयनमा साहित्य सङ्गम चितवनको योगदान (अप्रकाशित स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको शोधग्रन्थ) अन्तर्गत साहित्य सङ्गम चितवनका आजीवन सदस्यहरूको नामावलीमा साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको नाम पनि उल्लेख गरेकी छन् ।^९

लामो समयदेखि साहित्य सिर्जनामा लागिपरेका बरालीका बारेमा केही पत्रपत्रिका, पुस्तकहरूमा सामान्य चर्चा गरिनु बाहेक कुनै विस्तृत अध्ययन, अनुसन्धानमूलक लिखित सामग्रीहरू प्राप्त छैनन् । साहित्यकार रणेन्द्र बरालीका बारेमा माथि उल्लेख गरिएका केही टिप्पणीहरू पूर्वकार्यका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । जसका आधारमा बराली दलित जातिका एक प्रतिनिधि साहित्यकार हुन् जसका रचनाहरूमा समस्त दलित, शोषित, पीडित जनताका मर्म र व्यथा प्रतिबिम्बित भएका हुन्छन् । सामाजिक विषमता एवम् शोषण र उत्पीडनका समस्यालाई दृष्टिगत गदै साहित्य रचना गर्न पोख्त एक हस्तीका रूपमा पनि रणेन्द्र बराली परिचित छन् । माथि उल्लेखित पूर्वकार्यकै आधारमा उनीभित्र नाटककार व्यक्तित्व, उपन्यासकार व्यक्तित्व, अन्वेषक व्यक्तित्व तथा कवि व्यक्तित्व अन्तर्निहित भएको अवगत हुन आउँछ । साहित्यकार रणेन्द्र बरालीका बारेमा प्राप्त सामग्री अपर्याप्त भएकाले सर्वाङ्गपूर्ण अध्ययन गर्न लागिएको हो ।

१.६ शोधको औचित्य र महत्त्व

रणेन्द्र बराली सम्पूर्ण दलित जातिको प्रतिनिधित्व गर्ने खालका कृतिहरू रचना गर्ने स्रष्टा हुन् । यिनका बारेमा कहींकतै सामान्य चर्चा परिचर्चा भए पनि उनी र उनका कृतिका बारेमा हालसम्म कुनै विशेष अध्ययन अनुसन्धान भएको छैन । त्यसकारण पनि उनका बारेमा गरिएको शोधकार्य औचित्यपूर्ण छ । साथै सृजनशील नवप्रतिभाहरूको मूल्याङ्कन गर्न पनि यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण रहने छ ।

८ . डि. आर. पोखरेल, 'इतिहासको एक पैका उपन्यासको सङ्क्षिप्त विवेचना', *मार्क्सवादी साहित्य र जनयुद्धको सौन्दर्य*, २०६७, पृ. ७५३ ।

९ . निर्मलदेवी शर्मा, *चितवनको साहित्यिक उन्नयनमा साहित्य सङ्गम चितवनको योगदान*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६७, पृ. ४६ ।

१.७ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोधपत्रमा रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूका साथै हालसम्म प्रकाशित उनका पुस्तकाकार कृतिहरूको व्यापक अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ । बरालीले सम्पादन गरेका अन्य पुस्तक र पत्रिकाहरूको अध्ययन यस शोधपत्रमा गरिएको छैन । उनका फुटकर रचनाहरूको गहन अध्ययनतर्फ नलाग्नु र नेपाली साहित्यमा उनको तुलनात्मक अध्ययनसहित स्थान निर्धारण नगरी उपयुक्त रूपमा जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको मात्र अध्ययन गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको सीमा हो ।

१.८ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका लागि सामग्री सङ्कलन गर्दा क्षेत्रीय अध्ययन र पुस्तकालयीय अध्ययन विधि प्रयोग गरिएको छ । रणेन्द्र बरालीका कृतिहरू तथा उनका बारेमा लेखिएका पत्र-पत्रिका र पुस्तकहरूको अध्ययनमा आधारित रहेको छ । रणेन्द्र बराली जीवितै भएको हुँदा प्रश्नावली निर्माण गरी उनीसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरेर लिखित अन्तर्वार्ता तथा अन्य मौखिक जानकारी लिइनुका साथै आवश्यकताअनुसार प्रश्नावली बनाई उनका आफन्त, मित्रहरू तथा सम्बन्धित विज्ञहरूद्वारा जानकारी समेत लिइएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि यस अध्ययनको मूल पाठलाई विभिन्न परिच्छेदमा निम्नानुसार विभाजन गरिएको छ :-

परिच्छेद एक - शोधपत्रको परिचय : यस परिच्छेदमा शोधपत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत शोधविषयको परिचय, शोध समस्या, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधको औचित्य र महत्त्व, शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा, सामग्री सङ्कलन र शोधविधि रहेका छन् ।

परिच्छेद दुई - रणेन्द्र बरालीको जीवनी : यस परिच्छेदमा रणेन्द्र बरालीको जीवनी र साहित्यबीचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत

उनको जन्म, बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा, विवाह र सन्तान, आर्थिक अवस्था र पेसा, कार्यक्षेत्र प्रवेश र निरन्तरता, वैयक्तिक जीवनका विशेष घटना सन्दर्भ, चिन्तन, दर्शन र विचार, पुरस्कार, प्रशंसा र सम्मान तथा सारांश रहेका छन् ।

परिच्छेद तीन - रणेन्द्र बरालीको व्यक्तित्व : यस परिच्छेदमा रणेन्द्र बरालीको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत पृष्ठभूमि, बाह्य व्यक्तित्व र स्वभाव, विशेष अभिरुचि र विशेषता, आन्तरिक व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू, साहित्यिक व्यक्तित्व, नाटककार व्यक्तित्व, नियन्त्राकार व्यक्तित्व, कथाकार व्यक्तित्व, निबन्धकार व्यक्तित्व, अनुसन्धाता व्यक्तित्व, साहित्येतर व्यक्तित्व, सामाजिक व्यक्तित्व, राजनैतिक व्यक्तित्व तथा सारांश रहेका छन् ।

परिच्छेद चार - रणेन्द्र बरालीको कृतित्व : यस परिच्छेदमा रणेन्द्र बरालीको समग्र कृतित्वको वर्गीकरण, अध्ययन र विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । यसअन्तर्गत नेपाली साहित्यमा रणेन्द्र बरालीको आगमन, साहित्य सृजनाका लागि प्रेरणा र प्रभाव, लेखनको प्रारम्भ, प्रकाशनको थालनी, विकासक्रम, रणेन्द्र बरालीका साहित्यिक प्रवृत्तिहरू, रणेन्द्र बरालीका पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन, उपन्यासको अध्ययन, परिचय, परिभाषा, आधुनिक नेपाली उपन्यासको विकासक्रम, विविध धाराहरू, उपन्यासका तत्त्वहरू, नेपाली उपन्यास परम्परा र उपन्यासकार रणेन्द्र बराली, तत्त्वगत आधारमा 'इतिहासको एक पैका' उपन्यासको अध्ययन र निष्कर्ष, नाटककार रणेन्द्र बरालीको 'आफ्नै व्यथा' नाटकको अध्ययन, नेपाली नाट्यपरम्परा र नाटककार बराली, नाटकका आधारभूत तत्त्वहरू, नाटक विश्लेषणका आधारहरू, नाटकीय तत्त्वहरू, तत्त्वगत आधारमा आफ्नै व्यथा नाटकको विवेचना र उपसंहार, 'रणेन्द्र बरालीका निबन्धात्मक कृतिहरूको अध्ययन' शीर्षक अन्तर्गत बरालीको चीनको कोसेली (यात्रा संस्मरण) को अध्ययन, यात्रा साहित्यको परिचय, तत्त्वगत आधारमा 'चीनको कोसेली' को विश्लेषण र निष्कर्ष,

सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी (२०६३) को अध्ययन जीवनीको परिचय र परिभाषा, जीवनीका आधारभूत तत्त्वहरू, तत्त्वगत आधारमा सर्वजित विश्वकर्माको जीवनीको विश्लेषण तथा निष्कर्ष र अन्त्यमा रणेन्द्र बरालीको साहित्येतर कृति 'नेपालमा अछूत जातीय सङ्घर्ष (केही योद्धाहरूको परिचय)' को सङ्क्षिप्त विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँच - उपसंहार एवम् निष्कर्ष : यस परिच्छेदमा प्रत्येक अध्यायको सारांश र अन्त्यमा निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा उपसंहार शीर्षक अन्तर्गत परिच्छेद एकको सारांश, परिच्छेद दुईको सारांश, परिच्छेद तीनको सारांश, परिच्छेद चारको सारांश र समग्र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रका उपर्युक्त पाँच परिच्छेदहरूलाई पनि आवश्यकताअनुसार विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको जीवनी, व्यक्तित्व एवम् कृतित्वको अध्ययन गरी मूल्याङ्कनका साथ निष्कर्ष दिइएको छ । यसरी शोधपत्रको अन्तरङ्ग भागलाई पूर्णता दिन पूर्वभागका साथै पश्चभाग अन्तर्गत सन्दर्भ पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा सन्दर्भ व्यक्तिहरूको सूची एवम् परिशिष्ट अन्तर्गत शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता समाविष्ट गरी सर्वाङ्गपूर्ण शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद - दुई

रणेन्द्र बरालीको जीवनी

२.१. पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्यले दशकौं लामो इतिहास बोकेको छ तापनि हालसम्म सृजित र प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूमध्ये यस्ता कृतिहरू नगन्य मात्रामा छन्, जसमा हाम्रा शोषित पीडित नेपाली दलित दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूको पीडा, व्यथा र मर्मको यथार्थ चित्रण गरिएको छ ।

साहित्य समाजको दर्पण हो, कुनै एउटा समाज भित्रका रीतिरिवाज, चालचलन, परिवेश आदिको झलक त्यहाँ रचिने साहित्यमा प्रतिबिम्बित हुन्छ । त्यस्तै स्रष्टाले पनि आफूले यथार्थ जीवनमा भोगेका तितामिठा पलहरूलाई भावनात्मक रूपमा साहित्यिक रचनाहरूका माध्यमबाट व्यक्त गरेको हुन्छ ।

हाम्रो समाजमा विद्यमान गरिबी, छुवाछुत, वर्गीय जातीय विभेद, उत्पीडन, शोषण जस्ता विकृति र विसंगतिहरूलाई आफ्ना साहित्यिक रचनाहरूका माध्यमबाट चित्रण गरेर त्यसको समाधानका लागि सबै शोषित पीडित वर्गहरू एक भई अघि बढ्नुपर्दछ भन्ने सन्देश प्रवाहित गर्ने खालका कृतिहरू सृजना गर्न अग्रसर स्रष्टा हुन् रणेन्द्र बराली जसले नाटक, उपन्यास, यात्रा संस्मरण, जीवनी, कथा, कविता जस्ता विधाहरूमा कलम चलाएका छन् । यहाँ रणेन्द्र बरालीले साहित्यका क्षेत्रमा गरेका योगदानलाई हेरेर उनको जीवनको जन्मदेखि हालसम्मको सङ्क्षिप्त वृत्तान्त प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.२ जन्म

रणेन्द्र बरालीको जन्म गण्डकी अञ्चल तनहुँ जिल्लाको गैराथोक काहुँ शिवपुर गा.वि.स.मा वि.सं.२००८ साल श्रावण २ गते भएको थियो ।^१ उनका पिताको नाम भिमलाल बराली र माताको नाम अमृता बराली हो । भिमलाल र अमृता बरालीका दश सन्तानहरू मध्येमा छोरा पट्टिमात्र गन्दा रणेन्द्र बराली ज्येष्ठ सुपुत्र हुन् ।^२ उनका दुई भाइहरू क्रमशः

१. शोधनायक सँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

२. ऐजन ।

समुन्द्र बराली र सुरेन्द्र बराली हुन् र दिदीबहिनीहरू सातजना क्रमशः श्रीमाया सेञ्चुरी, फूलमाया रसाइली, विष्णुमाया विश्वकर्मा, मधुमाया विश्वकर्मा, सावित्री विश्वकर्मा., विमला घिमिरे र धनु पोखेल हुन् । उनीहरू सबैको विवाह भइसकेको छ ।^३

२.३ बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा

रणेन्द्र बराली तनहुँ जिल्लाको पहाडी गाउँ शिवपुरमा जन्मिएका हुँदा उनको बाल्यकाल त्यहीं नै बित्यो । उनी चौध वर्षको उमेरमा पढाइका सिलसिलामा चितवन भरेका थिए ।^४

पहाडको रमणीय वातावरण र चिसो हावापानीमा सयर गर्दै उनको बाल्यकाल बितेको थाहा हुन आउँछ । बाल्यकालमा उनी भिरपखेरा चाहार्ने, काफल, तिजुँ, अमरा, अमौरा आदिका ठूला रुख चढेर फल टिप्न प्रतिस्पर्धा गर्ने, घोडालाई दुबो खुर्केर खुवाउने, दौतरीहरूसँग नाङ्गो (काठी विनाको) घोडा दौड प्रतियोगिता खेल्ने गर्दथे ।^५ यसका साथै विद्यालय जाने, पढ्नाका अलावा शुक्रबारे सांस्कृतिक कार्यक्रममा कविता सुनाउने आदि गर्दथे । जतिवेला रणेन्द्र बराली १०-११ वर्षको उमेरमा हिँड्दै थिए त्यतिवेला उनी पढ्ने स्कुलमा नियमित शुक्रबारे कार्यक्रमको आयोजना गर्ने गरिन्थ्यो । त्यस विद्यालयका शिक्षकहरू स्वयं साहित्यप्रेमी थिए , त्यसकारण शुक्रबारे कार्यक्रममा अन्य बौद्धिक कसरत भन्दा कथा, कविता, गीत जस्ता साहित्यिक रचनाहरूको चलखेल बढी मात्रामा हुने गर्थ्यो ।^६ त्यसले पनि रणेन्द्रमा एउटा उत्प्रेरणा जगायो र साहित्य सृजनाका निम्ति सदैव घच्चच्याउन थाल्यो ।

रणेन्द्र बरालीको अक्षरारम्भ सर्वप्रथम आफ्नै बुवाबाट नै भएको थियो । चार वर्षको उमेरदेखि गाउँमा पण्डित केदारनाथ पराजुलीबाट संस्कृत पढ्ने पाठशालामा तिथि, राशि, नक्षत्रादिबाट पढाइ शुरू गरेका र त्यसपछि गाउँमा सोल्डर बोर्ड (भारतीय लाहुरेका सन्तानहरू पढ्ने स्कुल) खुलेपछि ७ वर्षको उमेरमा औपचारिक रूपमा कक्षा १ को अध्ययन शुरू गरेका थिए । पढाइमा निकै तेज बराली त्यस बेलाको प्रथम, द्वितीय हुने तथा जेहन्दार विद्यार्थीलाई

३ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

४ ऐजन ।

५ ऐजन ।

६ ऐजन ।

कक्षा फड्काउने चलनअनुसार आठ वर्षमा ३ कक्षा, नौ वर्षको हुँदा ५ कक्षा र दश वर्षको हुँदा ६ कक्षा पास गरेका थिए । यसअनुरूप उनले २ र ४ कक्षाको अध्ययन नै गर्नु परेन ।^७

त्यसभन्दा माथि पढ्ने स्कुल गाउँमा नभएकाले २ वर्ष घरधन्दा र गोरुगोठालो गर्दै बुवाआमालाई सघाउने काम गरेका थिए । त्यसपछि तेह्र वर्षको हुँदा गाउँमा चन्द्रसूर्य हाईस्कूल स्थापना भएपछि ७ पास गरी कक्षा ८ को पढाइ चितवन आई शुरु गरेका थिए ।^८

वि.सं. २०२४ सालबाट स्कुले पढाइ छाडेर उनी राजनीतिमा लागेर भूमिगत भए । त्यसैले औपचारिक शिक्षा लिनैक्रम चटककै छुट्यो ।^९ स्कुल छाडेको धेरै वर्षपछि प्रवास (भारत) मा नै पायक पर्ने हुँदा ई.सं. १९८९ मा म्याट्रिक र १९९३ मा आइ.ए. प्राईवेट परीक्षा दिएर पास गरेका थिए ।^{१०} त्यस बाहेकको उनको अध्ययन भनेको मूलतः भूमिगत बस्दा जनताहरूका माझमा गरिएको अध्ययन नै हो ।^{११}

हुन त सुरुमा कानून विषय पढेर वकिल बन्ने उनको विचार थियो । तर सम्भव भएन, त्यसपछि पत्रकारितामा स्नातक पढ्ने कोसिस पनि गरेका थिए, तर त्यतिवेला सजिलै र जहाँतही पत्रकारिता विषयनै थिएन । त्यसैले बरालीको इच्छा अधुरै रह्यो ।^{१२}

२.४ विवाह र सन्तान

रणेन्द्र बरालीको विवाह १३ वर्षको उमेरमा वि.सं. २०२० सालमा आफ्नै छिमेकी गाउँ भिरकोटका धुमविर विश्वकर्माकी छोरी दिनु विश्वकर्मासँग भएको हो ।^{१३} यही पहिलो विवाहबाट उनीहरूको पारिवारिक स्थिति सुखमय रूपमा अघि बढेको पाइन्छ ।

करिब चारदशक भन्दा लामो दाम्पत्यजीवनका क्रममा श्रीमतीले आफ्नो साहित्यिक तथा राजनीतिक जीवनमा एक सहयोगी र सहयात्रीका रूपमा भूमिका निर्वाह गरेको उनी ठान्दछन् ।^{१४} यसैगरी श्रीमान्ले राजनीतिक क्षेत्रमा प्राप्त गरेको सफलता र साहित्यिक क्षेत्रमा

७ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

८ ऐजन ।

९ ऐजन ।

१० ऐजन ।

११ ऐजन ।

१२ ऐजन ।

१३ श्रीमती दिनु बरालीसँगको मौखिक अन्तर्वार्ता अनुसार ।

१४ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

प्राप्त सुकीर्तिका कारण श्रीमती दिनु पनि आफूलाई ज्यादै सुखी र भाग्यशाली अनुभव गरेको बताउँछिन् ।^{१५}

रणेन्द्र बराली तथा श्रीमती दिनुका सन्तानका रूपमा चारजना छोराछोरी छन् । दुई छोरामध्ये जेठा छोरा प्रबिन्द्र बरालीको विवाह रूपासँग भएको हो, उनीहरूबाट बिगेन्द्र नामका छोरा र एन्जीलिना नामकी छोरीको जन्म भएको छ भने कान्छा छोरा टेकेन्द्र अविवाहित तथा हाल विदेशमा छन् । त्यसैगरी दुई छोरीहरू क्रमशः सचिना तथा युरिनाको विवाह भएर आफ्ना घरमा गइसकेका छन् ।^{१६}

जेठा छोरा प्रबिन्द्र व्यापार व्यवसाय गरी चितवनमा बसोवास गर्दछन् कान्छा छोरा विदेशमा र दुवै छोरीहरूको विवाह भइसकेको अवस्थामा बराली दम्पती हाल काठमान्डौं महानगरपालिका, नयाँ नैकाप गा.वि.स. ६ बानियाँ गाउँ स्थित आफ्नै घरमा बसोवास गरिरहेका छन् ।^{१७}

२.५ आर्थिक अवस्था र पेसा

रणेन्द्र बरालीको पुख्र्यौली पेशा सुनचाँदीको काम र खेतीपाती रहेको र यस बाहेक उनका बाजेले नरकटीयागञ्ज (भारत) बाट कपडा ल्याउँदै गाउँ घुमाएर व्यापार गर्ने गरेको थाहा हुन्छ ।^{१८} निम्नमध्यमवर्गीय परिवारमा जन्मिएका बरालीको आर्थिक अवस्था पहाडबाट चितवन भरेपश्चात् निकै सुधिएको देखिन्छ किनकि चितवन आएर उनी र उनको परिवारले आफ्नो पुख्र्यौली पेसा सुनचाँदी व्यवसाय गरेका थिए । यो सन्तोषजनक ढङ्गमा चलेको थियो ।^{१९} वि.सं. २०२८ सालतिर राजनीतिमा ज्यादा समय दिनुपरेका कारण उनको व्यवसाय केही बिग्रिएको थियो, फेरि वि.सं. २०३२ सालबाट राजनीतिका साथै व्यवसाय पनि सँगसँगै अघि बढाउँदै लगेका थिए ।^{२०} उनले पार्टीको पूर्णकालीन हुँदा केही पहाडी गाउँमा आफैले स्कूल खोलेर केही समय पढाएका पनि थिए तर तलब होइन खानाको भरमा, ती स्कूलहरू हाल

१५ श्रीमती दिनु बरालीसँगको मौखिक अन्तर्वार्ता अनुसार ।

१६ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

१७ ऐजन ।

१८ ऐजन ।

१९ ऐजन ।

२० ऐजन ।

सरकारी मा.वि.का रूपमा विकसित भइसकेका छन् । यसबाहेक उनले हालसम्म कुनै जागिर भने खाएका छैनन् ।^{२१}

उनको पहाडघरमा बिस मुरी धान आउने खेत र दुई खाल मकै आउने बारी अनि भैंसी, घोडा, गोरु, पुख्र्यौली सम्पत्ति थिए । तर बराली परिवार चितवन भर्दा तीमध्ये केही बेचबिखन गरेर तथा केही आफन्तलाई सुम्पिएर भरेका थिए ।^{२२}

चितवन भरेपछि गुञ्जानगरमा २ बिगाह जग्गा, चनौली बजारमा घर घडेरी, भरतपुरमा घडेरी बराली आफैले व्यापार व्यवसाय गरी कमाएको सम्पत्ति थियो । उनी बाहेक दुई भाइहरू र बुवाआमा समेत चार अंश लगाउँदा उनको भागमा गुञ्जानगरमा १० कठ्ठा जग्गा र सातहातको घर परेको थियो ।^{२३} अंशबण्डा पछि रणेन्द्रको परिवार नारायणगढमा आएर बसोवास गरेको पनि २७ वर्ष भइसक्यो । हाल उनको नारायणगढमा दुइओटा र काठमान्डौंमा दुइओटा नयाँ र पुराना घरहरू छन् । गुञ्जनगर चितवनमा एक बिगाह जग्गा छ र नारायणगढमा सुनचाँदी पसल छ । पसलको आमदानी र घरभाडाबाट आउने आमदानी उनको परिवारको प्रमुख आयस्रोत हो ।^{२४} छोराछोरीहरू पनि आ-आफ्नै खुट्टामा उभिनसक्ने भइसकेको हुँदा हाल बरालीका श्रीमान्-श्रीमतीको जीवन सुखमय तरिकाले नै अघि बढेको देखिन्छ । आर्थिक अवस्था पनि सन्तोषजनक छ ।

२.६ कार्यक्षेत्र प्रवेश र निरन्तरता

रणेन्द्र बरालीको मुख्य कार्यक्षेत्र राजनीति र साहित्य लेखन रहेको देखिन्छ । साहित्यमा आफ्नै स्कुले गुरु-गुरुआमाहरू तथा पारिजात, मोदनाथ प्रश्रित, खगेन्द्र संग्रौला, निनु चापागाई, आहुति, डायमण्डशम्शेर राणा आदिका प्रेरणाले लागेका बराली समग्र दलित जातिका प्रतिनिधि साहित्यकार हुन् ।

साहित्यकार बरालीको प्रथम प्रकाशित रचना 'रुसको सदन' भन्ने कविता हो । तर यो कविता प्रकाशन भएको पत्रिकाको नाम, वर्ष, अङ्क केही पनि प्राप्त हुन सकेन तसर्थ यसलाई प्रथम औपचारिक रचना मान्न सकिँदैन । तसर्थ हालसम्म प्राप्त उनको सबभन्दा पुरानो

२१ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

२२ ऐजन ।

२३ ऐजन ।

२४ ऐजन ।

कविता टी.आर. वि.क. द्वारा सम्पादित तथा प्रकाशित 'संजीवनी' (नेपाली साहित्यक मासिक) को वर्ष ८, अङ्क १, २०४२ मा प्रकाशित 'लालचरी' भन्ने कवितालाईनै उनको प्रथम प्रकाशित औपचारिक रचना मान्न सकिन्छ ।^{२५} उनको नेपालमा "अछुत" जातीय सङ्घर्ष (केही योद्धाहरूको परिचय) २०३८, उही परिमार्जित संस्करण (२०५०), आफ्नै व्यथा नाटक (२०५६), सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी (२०६३), 'चीनको कोसेली' यात्रा संस्मरण (२०६६) र इतिहासको एक पैका उपन्यास (२०६६) हालसम्म प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू हुन् ।^{२६} यसबाहेक उनका अन्य थुप्रै फुटकर कविता, गीत, कथा, यात्रासंस्मरण विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भइसकेका छन् भने निकट भविष्यमै प्रकाशनको तयारीमा दलितको दैलो (कथा सङ्ग्रह) र एउटा कविता सङ्ग्रह रहेका छन् ।^{२७} यसरी उनको साहित्यिक यात्राको विश्लेषण गर्दा उनले आफ्नो लेखनयात्रालाई निरन्तरता दिइरहेको पुष्टि हुन्छ ।

बराली साहित्यकारका साथै एक राजनीतिज्ञ पनि हुन् । हाल उनी एनेकपा (माओवादी) विशेष राज्य समितिका सदस्य एवम् केन्द्रीय सल्लाहकार परिषद्का सदस्य रहेका छन् ।^{२८} अधिकांश समय राजनीतिक कार्यमा नै व्यस्त हुने गरेतापनि आफ्नो व्यस्तताबाट बचेको समय साहित्य सिर्जनामा खर्चेर उनले साहित्यका क्षेत्रमा दिएको योगदान उल्लेखनीय छ ।

२.७ वैयक्तिक जीवनका विशेष घटनासन्दर्भ

मानवजीवन घटनै घटनाहरूको सँगालो हो । तीमध्ये विभिन्न समयमा भिन्न भिन्न प्रकृतिबाट असाधारण रूपमा घटने घटनाहरूलाई विशेष घटना भनिन्छ । मानिसको जीवनका केही घटनाहरू यस्ता हुन्छन् जुन विशेष खालका हुन्छन् जसलाई सहजै भुल्न सकिँदैन ।

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीले पनि आफ्नो जीवनमा धेरै अविस्मरणीय क्षणहरू आएको बताउँछन् ।^{२९} कथित तल्लो जातमा जन्मिएका बरालीले सानो उमेरदेखि नै जातीय विभेद र छुवाछुतपूर्ण व्यवहारको कटु अनुभव गर्नुपरेको थियो । समाजका उच्चजाति भनाउँदाहरूबाट उनी र उनको परिवार बारम्बार पीडित भइरहनुपर्थ्यो । 'अछुत' को संज्ञा दिएर विभिन्न

^{२५} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^{२६} ऐजन ।

^{२७} ऐजन ।

^{२८} ऐजन ।

^{२९} ऐजन ।

कार्यहरू गर्न रोक लगाइन्थ्यो ।^{३०} सायद यसै कारणले पनि बरालीलाई जातीय मुक्ति आन्दोलनमा लाग्न र दलितहरूका प्रतिनिधि साहित्यकार बन्न प्रेरणा दियो ।

रणेन्द्र बराली करिब ११ वर्षका थिए, त्यतिबेला उनी पहाडघर तनहुँमै थिए । एकदिन थर्पु बजार जाँदा बाटोमा जिलेबी पसल फेला पयो र उनले जिलेबी तातो छ भन्दै यसो हातले छामेका थिए । अछुत भएर पसलका खानेकुरा छुँदै हिँड्ने भन्दै उनलाई पसले साहु लगायत बजारका अन्य मानिसहरूले निर्घात कुटपिट गरेका थिए । त्यसदिन उनको नाकबाट दुईधारा भलभलती बगेको रगतले उनले लगाएको सेतो कमिज रङ्गिएको थियो र रगतका फालसा टाँसिएको थियो । उनकी आमाले रुँदै त्यो रगतको दाग फाल्न कोसिस गर्नुभएको थियो । सेतो कमिजको त्यो दागसँगै उनको हृदयमा त्यो घटनाले पारेको चोटको दाग कहिल्यै नमेटिने गरी टाँसिएर रह्यो । मरेपछि मानिसको हंस हावामा लीन भए पनि त्यो दृश्य विलीन नहोला भन्दै बराली आफ्नो जीवनको दुःखद अविस्मरणीय घटना बारे बताउँछन् ।^{३१}

समाजबाट पाएका यस्ता छुवाछुत र विभेद पूर्ण व्यवहारका तिता अनुभवका विविध स्मरणीय क्षणहरू बरालीसँग छन् । यसको प्रतिबिम्ब उनका नाटक र उपन्यासहरूमा व्यक्त भएको पाइन्छ । कृतिका कुनै प्रसङ्ग लेखक आफैले अनुभव गरेको हुनपर्छ नत्र कृतिमा पाइने जीवन्तता सम्भव नहुँदो हो ।

यसैगरी आँफू मृत्युको मुखसम्म पुगेर बाँच्न सफल भएको दुर्घटनाको क्षणबारे पनि बरालीले बताउँछन् । उनको आफ्नै व्यवस्थापनमा प्रकाशित परिश्रमी त्रैमासिकको दोस्रो अङ्कलाई ऐतिहासिक आन्दोलन विशेषाङ्कको रूपमा प्रकाशित गर्ने जमर्कोले सामग्री खोज्ने योजना बनाई दलित आन्दोलनको ऐतिहासिक थलो बागलुङ्ग, म्याग्दीका जीवित हस्तीहरूलाई भेटेर अन्तर्वार्ता लिने साथै तत्काल सम्पन्न काली गण्डकी जलविद्युत योजनाको समेत अवलोकन गर्ने उद्देश्यका साथ वि.सं. २०५४ साल पुस महिनाको चिसो दिनमा उनी घरबाट मोटरसाइकलमा यात्राका लागि निस्किएका थिए । जाडोको महिना हुनाले बिस्तारै मोटरसाइकल हाँकेर उनी जाँदै थिए । तनहुँको आँबुखैरनी कटेपछि याम्पाफाँट शुरु हुने मोडमा अगाडिको ट्रकलाई उछिन्न साइड हेर्दै थिए अकस्मात् पोखरातिरबाट चर्को रफ्तारमा आएको बसले ड्याम्पै हान्यो। उनको टाउको बसको अगाडिको भागमा ठोकियो। उनी पल्टिएर अगाडितिर उछिँट्टिएर बसले उनको मोटरसाइकल पिचबाटोमा लताउँदै ल्यायो र

३० शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

३१ ऐजन ।

उनलाई दश मिटर जति घिसाउँदै अगाडि लग्यो । ड्राइभर आत्तिएर होला बस काबुबाहिर भएछ । मर्स्याड्डी साइडतिरको ढिस्कोमा ठोकिएर आँफै रोकिएछ । उनी त्यतिबेला बसमुनि थिए । उनको अगाडि मोटरसाइकल, यसैको ब्रेक लागेर बसको चक्का ठेलिएको छ, उनी पूर्ण अचेत थिएनन् ढल्पलिएको बसमा कोही भ्यालबाट, कोही ढोकाबाट हाम फालेर भन्दै “ओइ मान्छे मरिसकेको छैन निकाल” भनेको आवाज उनी प्रस्ट सुनिरहेका थिए । तर गाडी चालक भने छिटो छिटो बसमा चढेर स्टार्ट गर्न थाल्यो । अब यो सैतानले सिध्याउँछ भन्ने ठानेर घिसँदै उनी गाडी मुनिबाट निस्के । त्यतिनै बेला उनका छिमेकी आफ्नै गाडीमा आएका रहेछन् उनले बरालीलाई डुम्रे स्वास्थ्य चौकी पुऱ्याए । उनलाई शरीरभरि बत्तीस ठाँउमा चोट लागेको थियो तर ठूलो अङ्गभङ्ग केही भएन । उनको छातीमा टाँसिएको पत्रकारिताको कार्ड बसको चक्काले च्यापिँदा समेत भगवान्ले उनको ज्यान बचाएका थिए । उनी चढेको मोटरसाइकल कच्याककुचुक भएर बोरामा हालेर ल्याउनुपरेको थियो । त्यस दुर्घटनाबाट निको हुन उनलाई दुई महिना लाग्यो । त्यो घटना देखे सबैले उनलाई भन्छन् यो तपाईंको दोस्रो जुनी हो ।^{३२}

२.८ चिन्तन, दर्शन र विचार

साहित्यकार एउटा स्रष्टा हो । ऊ आफ्नो रचनाद्वारा एउटा नयाँ समाजको आशा गर्दछ । यसको निमित्त उसले आफ्नो स्पष्ट जीवनदर्शन बनाएको हुन्छ ।

रणेन्द्र बरालीको विचारमा साहित्यको मर्म जनतालाई सचेत पार्नु र सेवा गर्नु नै हो । साहित्य र कलाको रसरंगले मानिसलाई उद्दीप्त पार्छ, ऊर्जाशील बनाउँछ । उनी समाजमा व्याप्त छुवाछुत, वर्ग विभेद जस्ता विकृतिहरूलाई हटाउनका लागि यथार्थवादी साहित्यले मार्गदर्शन दिन सक्छ भन्ने मान्यता राख्दछन् । साहित्य भाषा सिगार्ने सौरभ मात्र नभएर यसले प्रत्येक मस्तिष्कलाई सचेत र समृद्ध समेत बनाउँछ भन्ने उनको विचार छ ।^{३३}

बराली साहित्यकार हुनाका साथै एक कुशल राजनीतिज्ञ पनि हुन् । भौतिकवादी, यथार्थवादी, वस्तुवादी अनि समग्रमा मार्क्सवादी दर्शन नै उनको जीवनदर्शन हो । राजनीति बाहिरको साहित्य हुँदैन र समाज बाहिरको राजनीति तसर्थ समाज, साहित्य र राजनीतिको

३२ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

३३ ऐजन ।

अन्योन्याश्रित सम्बन्ध भएको हुनाले यसैको सन्तुलनमा आफूलाई परिचालित गर्ने गरेको उनी बताउँछन् ।^{३४}

२.९ पुरस्कार, प्रशंसा र सम्मान

पुरस्कार सम्मान तथा प्रचारबाजीको मोह नभएका बरालीले करिब चार दशक लामो साहित्यिक यात्रामा कलम चलाइसकेका छन् । जातीय विभेदता अन्त्य गर्न र शोषित पीडित जनताको हकहितको सुरक्षार्थ अहोरात्र लागिपरेका बरालीका साहित्यिक कृतिहरूमा पनि हाम्रै नेपाली दलित दाजुभाइ दिदीबहिनीहरू, जो सदियौं देखिको छुवाछुत र विभेदपूर्ण संस्कारबाट पीडित छन् , उनीहरूको पीडा, व्यथा र कथालाई यथार्थ तथा मार्मिक ढङ्गमा चित्रण गरिएको पाइन्छ, साथै शोषक सामन्ती प्रथाको विरोधमा एकजुट भई अघि बढ्न पनि प्रेरित गरिएको पाइन्छ । दलित जातीय प्रतिनिधित्व गर्ने खालका साहित्यिक रचनाहरूको अभाव रहेको नेपाली साहित्यको भण्डारमा यस्ता खाले रचनाहरू अर्पण गर्न अग्रसर स्रष्टा रणेन्द्र बरालीको प्रतिभाको हालसम्म स्वदेशमा उचित कदर र मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन । साहित्यका क्षेत्रमा हालसम्म उनले प्राप्त गरेको पुरस्कार भारतीय दलित साहित्य अकादमीबाट प्रदान गरिएको डा.अम्बेडकर फेलोसिप पदक १९८९ हो भने हालसालै २४ जुलाई २०११ का दिन अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज वासिङ्गटन डि.सी. मेट्रो च्याप्टर, अमेरिकाद्वारा १९८ औं भानुजयन्ती तथा अ.ने.सा.स. को बीसौं वार्षिकोत्सवको सुअवसरमा जनपक्षीय साहित्यकारका रूपमा रणेन्द्र बरालीलाई सम्मान प्रदान गरिएको छ।^{३५}

२.१० सारांश

जीवनीलेखन भन्नाले कुनै पनि योगदानलाई हेरेर व्यक्तिले जन्मदेखि गरेको कामको उल्लेख गर्नु भन्ने मानिन्छ । यहाँ साहित्यकार रणेन्द्र बरालीले साहित्यका क्षेत्रमा गरेको योगदानलाई हेरेर उनको जन्मदेखि हालसम्मको वृत्तान्त प्रस्तुत गरिएको छ ।

वि.सं. २००८ साल श्रावण २ गते तनहुँ जिल्लाको काँहु शिवपुरमा पिता भिमलाल र माता अमृता बरालीका कोखबाट जन्मिएका रणेन्द्र बरालीको बाल्यकाल पहाडकै मनोरम हावापानीमा बितेको देखिन्छ । साहित्यका क्षेत्रमा आफ्नै स्कूले गुरुहरू तथा पारिजात, मोदनाथ

^{३४} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^{३५} ऐजन ।

प्रश्रित, खगेन्द्र संग्रौला, निनु चापागाईं, आहुति, डायमण्ड शम्शेर राणा आदिबाट प्रभावित भएर लागेका बराली साहित्यकारका साथै कुशल राजनीतिज्ञ पनि हुन् ।

आफ्नै गाउँका पण्डितबाट संस्कृत पढ्ने पाठशालामा तिथि, राशि, नक्षत्रादिबाट शिक्षा आरम्भ गरी गाउँको चन्द्रसूर्य हाइस्कूलबाट ७ पास गरी चितवनको शारदा मा.वि.मा कक्षा ८ को पढाइ शुरू गरेका बराली स्कुले पढाइ सकिने बित्तिकै राजनीतिमा हाम फालेका थिए । स्कुल छाडेको धेरैवर्षपछि प्रवास (भारत) मा नै पायक पर्ने हुँदा ई.सं १९८९ मा म्याट्रिक र १९९३ मा आइ.ए. प्राइभेट परीक्षा दिएर उत्तीर्ण गरेका थिए । साहित्यका क्षेत्रमा विशेषतः उपन्यासकार, नाटककार, जीवनीकार, नियन्त्राकार र कविका रूपमा परिचित बराली राजनीतिमा पनि सक्रिय रूपमा लागिपरेकाले साहित्य सृजनाको गति निकै मन्द देखिन्छ । तापनि हालसम्म उनका ५ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भइसकेका छन् भने निकट भविष्यमै एउटा कथा सङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख छ । उनी व्यवसायी, समाजसेवी, राजनीतिज्ञ र साहित्यकार भएर पनि आफ्नो जीवनका विविध पाटाहरू र साहित्य सिर्जनाका बीचमा आवश्यक सन्तुलन मिलाउँदै नेपाली साहित्यलाई केही दिने उद्देश्यका साथ लागिपरेका छन् ।

परिच्छेद - तीन

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि

कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक विशेषतालाई देखाउने गुण व्यक्तिको निजीपन वा व्यक्तिले आफूलाई प्रभावित पार्ने व्यक्तिविशेषमा निहित विशेषतालाई व्यक्तित्व मानिन्छ ।^१ व्यक्तिभिन्न निहित प्रतिभा नै व्यक्तित्व हो जसले व्यक्तिको पहिचान गराउन सक्छ । कुनै पनि व्यक्तिभिन्न व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू हुन सक्छन् । जस्तै :- निजी व्यक्तित्व र सार्वजनिक व्यक्तित्व । व्यक्तित्वका निजी व्यवहारसित सम्बद्ध कुराहरूलाई निजी व्यक्तित्व भनिन्छ । निजी व्यक्तित्वलाई आन्तरिक र बाह्य गरी दुइ भागमा बाँडेर व्यक्तिको शारीरिक बनावट, आकारप्रकार, त्यसभिन्न निहित शीलस्वभाव र आचरणलाई अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

रणेन्द्र बराली नेपाली समाज साथै साहित्यका एक सिर्जनशील व्यक्तित्व हुन् । उनले जीवनका लगभग चार दशक जति समय राजनीतिक, सामाजिक, साहित्यिक आदि विविध क्षेत्रमा क्रियाशील रहेर आफ्नो व्यक्तित्व निर्माण गरेको पाइन्छ । बरालीको व्यक्तित्वलाई बाह्य र आन्तरिक दुई भागमा बाँडेर तिनको विस्तृत अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

३.२ बाह्य व्यक्तित्व र स्वभाव

मानिसको शारीरिक व्यक्तित्व नै बाह्य व्यक्तित्व हो । जो बाहिरबाट हेर्दा प्रस्ट देखिन्छ । बाहिरीरूपमा हेर्दा उनी गहुँगोरो वर्णका देखिन्छन् । रणेन्द्र बरालीको शारीरिक गठन दुब्लो पातलो पनि होइन, एकदम मोटो पनि होइन मझौला किसिमको छ । उनको करिब पाँच फिट सात इन्च उचाइ र अठसठ्ठी किलोग्राम तौल रहेको छ ।^२

तिलचामले कपाल, हड्ढाकड्डा शरीर, मसिनो जुँगा राख्ने बरालीका चाउरिँदै गएका गालामा बुढ्यौलीका हल्का रेखाहरू देख्न सकिन्छ तापनि उनी अभ्रै हृष्टपुष्ट, फुर्तिला र सधैँ आफूलाई व्यस्त राख्न मन पराउँछन् ।^३

१ राधा कोइराला, बाबुराम लामिछानेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६२) पृ.१५ ।

२ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

३ ऐजन ।

उनी अत्यन्त सरल र इमान्दार स्वभावका छन् । फुर्सदको समयमा इन्टरनेटमा नयाँ कुराको खोजीगर्न र लेखन कार्यमा रमाउन चाहन्छन् । यसका साथै उनी सदा सहयोगी भाव राख्ने प्रेरणाशील, स्वाभिमानी, तार्किक, कुशलवक्ता र नेतृत्व गर्ने शक्ति भएका व्यक्तित्व पनि हुन् । बरालीमा स्वाभिमानी र क्रान्तिकारी प्रवृत्ति भएका कारण उनी विद्यार्थी जीवन देखि नै सामाजिक विकृति, जातीय विभेद, दमन, शोषण र असमानताको विरुद्धमा सधैं सङ्घर्ष गर्दै आएको बुझिन्छ ।^४

३.३ विशेष अभिरुचि र विशेषता

हरेक मानिसका रुचि र चाहनाहरू फरक फरक हुन्छन् । यही मानवीय पृथकपनाले नै हरेक व्यक्ति समाजमा फरक फरक रूपमा परिचित हुने गर्दछ । रणेन्द्र बरालीको विशेष रुचि भनेको लेखपढ गर्नु, सञ्चारमा आँखाकान जानु र भ्रमण गर्नु हो ।^५

रणेन्द्र बराली सादा जीवनमा विश्वास गर्दछन् । खानपानमा उनी अर्धशाकाहारी भित्र पर्दछन् । किनकि उनले मासु खाँदैनन्, माछा भने खान्छन् । धुम्रपान र मद्यपानबाट अहिलेसम्म टाढा रहेको र अबपनि टाढै रहने उनी बताउँछन् । सादा खाना (दालभात, रोटी, तरकारी) र दुध, दही उनलाई मनपर्ने खाना हो । पहिरनमा पनि उनलाई खास सौख छैन । सर्ट, पाइन्ट, टोपी, जुता उनको सदाबहार पहिरन हो । दौरा सुरवाल, ढाकाटोपी जस्ता राष्ट्रिय पोशाक आफूले नलगाएपनि त्यसलाई सम्मान गर्ने उनी बताउँछन् ।^६

जातीय विभेद, छुवाछुत र कसैमाथि हुने अमानवीय व्यवहारले आफ्नो लेखन चेतना जुर्मुराउने कुरा उनी बताउँछन् । गोर्की, लुसुन, राहुल सांकृत्यायनका कृतिहरूलाई ज्यादा मन पराउने बराली नेपाली साहित्यकारहरूमा पारिजात, मोदनाथ प्रश्रित, लैनसिंह वाङ्देले, डायमण्डशम्शेर राणा आदिलाई आफ्नो प्रेरक व्यक्तित्वका रूपमा मान्दछन् ।^७

३.४ आन्तरिक व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीको आन्तरिक व्यक्तित्वलाई साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व गरी दुई भागमा बाढ्न सकिन्छ ।

^४ शोधनायकका छोरा प्रविन्द्र बरालीसँगको मौखिक अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^५ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^६ ऐजन ।

^७ ऐजन ।

३.४.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीमा अन्तरनिहित व्यक्तित्वमा साहित्यिक व्यक्तित्व प्रमुख रहेको छ । उनले आफ्नो साहित्यिक यात्राको शुरुवात कविता विधाबाट गरेका भए तापनि यस विधामा उनले खासै कलम चलाएका छैनन् ।^८ बाल्यकालमा स्कूलमा गीत तथा कविताहरू लेखेर साथीभाइ र गुरुहरूबिच सुनाउने र पछिल्ला दिनहरूमा यदाकदा फुटकर कविता सृजना गरी पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशन गर्नुमा नै उनको कवि व्यक्तित्व सीमित रहेको छ । तर उनी उपन्यासकार, नाटककार, निरात्राकार र निबन्धकार व्यक्तित्वका रूपमा भने सफल देखिन्छन् । उनको व्यक्तित्वका यी पाटाहरूले उनलाई नेपाली साहित्यको फाँटमा सुपरिचित हुन मद्दत गरेका छन् । बराली केही साहित्यिक सङ्घ-संस्थाहरूमा पनि आबद्ध रहेका छन् । उनी नेपाल दलित साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानको केन्द्रीय उपाध्यक्ष, अखिल नेपाल लेखक सङ्घको केन्द्रीय सदस्य, प्रगतिशील लेखक सङ्घको केन्द्रीय सल्लाहकार, कृष्ण सेन इच्छुक प्रतिष्ठानको केन्द्रीय सदस्य र प्रतिभा प्रवाह काठमान्डौंको सल्लाहकार समेत रहेका छन् ।^९

क) नाटककार व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीले साहित्य सृजना गर्ने कार्यको सुरुवात स्कूले उमेरदेखि नै गरेका भए तापनि औपचारिक रूपमा यिनको लेखन यात्रा भने ढिलो आरम्भ भएको देखिन्छ ।^{१०} उनलाई नाटककार व्यक्तित्वको रूपमा चिनाउने कृति 'आफ्नै व्यथा' नाटक हो । जुन नाटकको प्रथम अङ्क वि.सं. २०५३ सालमा चितवनबाट प्रकाशित हुने परिश्रमी पत्रिकामा प्रथम पटक प्रकाशित भएको थियो । पछि यसका अन्य अङ्कहरू धारावाहिक रूपमा यसै पत्रिकामा प्रकाशित भएको थियो । त्यसपछि वि.सं. २०५६ सालमा नेपाल दलित साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानबाट यो नाटक पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित भएको थियो । कुनै व्यक्ति र वाद विशेषबाट प्रभावित भएर भन्दा पनि समाजमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, विभेद, असमानताबाट मर्माहत भएर यो नाटक सृजना गरेको बराली बताउँछन् ।^{११}

साहित्यले केवल मनोरञ्जन दिनु मात्र यसको उद्देश्य हुन सक्दैन । व्यक्तिमा सकारात्मक विचार र परिवर्तनका लहरहरू ल्याउन सक्ने क्षमता पनि साहित्यमा हुनु

८ शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

९ ऐजन ।

१० ऐजन ।

११ ऐजन ।

आवश्यक छ । यो गुण बरालीका कृतिहरूमा प्राप्त गर्न सकिन्छ । कोमल वाक्य गठन, सटीक वर्णन, सरल, भाषा, ठाउँ ठाउँमा गीतको प्रयोगले उनको यो नाटक निकै रोचक पनि बन्न पुगेको छ । बराली दलित मुक्तिको आन्दोलनमा लागेका कारण पनि यस आन्दोलनलाई अघि बढाउने क्रममा सामाजिक अवस्थाको यथार्थ चित्र जनतासामु उजागर गर्न अपरिहार्य हुने हुँदा आफ्ना जीवन र समाजमा घटेका घटनाहरूको यथार्थ वर्णन नाटकमा गरिएको अनि नाटक भित्र के हुनुपर्ने हो भन्नु भन्दा पनि वर्तमान जगत्मा के भइरहेको छ भन्ने कुरा आत्मसात् गरी यो नाटक सृजना गरिएको हो भन्ने कुरा बराली बताउँछन् ।^{१२}

यस नाटकमा बरालीले मानवीय मूल्य र मान्यताको खोजी गरेका छन् । यस नाटकको माध्यमबाट उनले दलितहरूको यथार्थ स्थितिको चित्रण प्रस्तुत गरेका छन् । अन्तरजातीय विवाहले हाम्रो समाजमा रहेको छुवाछुत जस्ता विकृतिलाई समूल रूपमा नष्ट गर्नेछ र यसले जातीय मेलमिलापको वातावरण सृजना गर्न सक्छ भन्ने मूल विचार नाटककारले यस नाटकमा व्यक्त गरेका छन् ।^{१३}

ख) उपन्यासकार व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीले उपन्यासकारका रूपमा पनि आफ्नो छवि स्थापित गरेका छन् । वि.सं. २०६६ सालमा नेपाल दलित साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानबाट उनको 'इतिहासको एक पैका' नामक उपन्यास प्रकाशित भएको छ । २५९ पृष्ठ लामो आयाम बोकेको यस उपन्यासका विविध घटनाक्रम र कथावस्तुहरूलाई विभिन्न ३५ वटा उपशीर्षक दिएर लेखिएको पाइन्छ । प्रगतिवादी धारा अन्तर्गतको यो कृति अध्ययन गर्दाखेरि कता कता यो उपन्यास नभई कुनै संस्मरण जस्तो पनि लाग्छ । बराली स्वयंले पनि भन्दछन् कि "यो विधा उपन्यास नै भएको छ कि छैन म भन्न सकिदैन किनकि मसँग विधागत शास्त्रीय सिप छैन, शब्दको भण्डार छैन र साहित्यको लालित्य पनि छैन, मात्र विषयवस्तुको वास्तविकता त्यही पनि करोडौंमा जन्मिने कुनै एक होनहार नेपाली, दलित पैकाको दुःखान्त परिवेशलाई पस्कने जमर्को गरेको छु ।"^{१४}

यसो भन्दै उनी साहित्यप्रतिको आफ्नो इमान्दारिता प्रकट गर्दछन् । भलै केही विधागत त्रुटिहरू अवश्य होलान् तर पनि यो उपन्यास समस्त दलित जातिको पीडा, व्यथा र मर्म

^{१२} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^{१३} उर्मिला विश्वकर्मा, 'रणेन्द्र बराली र उनको आफ्नै व्यथा', *समदृष्टि सप्ताहिक*, २०५७, वर्ष ४, अङ्क १०, पृ. ४ ।

^{१४} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

बोकेको प्रगतिवादी उपन्यास हो । यसमा हाम्रो समाजमा विद्यमान सामन्तवाद, विभेद, शोषण, उत्पीडन जस्ता समस्याको चित्रण गर्नुका साथै समग्र शोषित पीडित र दलित दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूलाई सामाजिक न्याय प्राप्तिको लागि एक भई अगि बढ्न पनि अभिप्रेरित गरिएको छ । समाजमा जन्मिरहेका नयाँ नयाँ चिन्तन र पुरानो यथास्थितिवादी चिन्तन बिचको द्वन्द्वबारे अवगत गराउनु र क्रान्तिकारी चेतना छोडेर अरू कुनै पनि चिन्तनले मानव जीवनलाई उज्यालो दिँदैन भन्ने सन्देश दिनु नै यस उपन्यासको मूल मर्म हो ।^{१५}

ग) नियान्नाकार व्यक्तित्व

साहित्यकार रणेन्द्र बरालीको अर्को व्यक्तित्व नियान्नाकार व्यक्तित्व पनि हो । भ्रमण आफ्नो प्रमुख रुचि रहेको बताउने बराली नेपाली अधिकांश भू-भागहरूका साथै भारत र चीनका धेरै स्थानहरूको भ्रमण गरेको बताउँछन् ।^{१६} यसको फलस्वरूप 'चीनको कोसेली' भन्ने यात्रा संस्मरणत्मक कृति पुस्तकाकार रूपमा वि.सं. २०६६ सालमा प्रकाशित भइसकेको छ भने अन्य यात्रा संस्मरणहरूमा कति ओभेलमा परेको रहेको दलित आन्दोलनको इतिहास, चितवन काठमान्डौं दशदिने पैदल यात्राको विवरण लेख, आदिम भूमिको काखमा (बेगनास तालको डेढ घण्टा डुंगा यात्रा आदि) जस्ता लेखहरू विविध पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् ।^{१७}

घ) कथाकार व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीको साहित्यिक व्यक्तित्वमा कथाकार व्यक्तित्व पनि रहेको छ । उनको 'दलितको दैलो' नामक कथा सङ्ग्रह छिट्टै प्रकाशनको तयारीमा रहेको उनी बताउँछन् ।^{१८} यस बाहेक फुटकर रूपमा प्रकाशित उनका कथाहरूमा 'दलित सन्देश' मासिक (२०६६) मा प्रकाशित कथा 'कैलेको करामत' उक्त पत्रिकाकै अर्को अङ्कमा प्रकाशित कथा 'अनि पो जनयुद्ध', प्रलेस मासिक (२०६६) मा प्रकाशित कथा 'युगका आँखा' आदि पर्दछन् ।^{१९}

^{१५} डि.आर.पोखरेल, मार्क्सवादी साहित्य र जनयुद्धको सौन्दर्य, पूर्ववत्, पृ.७५३ ।

^{१६} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^{१७} ऐजन ।

^{१८} ऐजन ।

^{१९} ऐजन ।

बरालीका अन्य साहित्यिक विधा नाटक र उपन्यास जस्तै कथा विधा पनि हाम्रै सामाजिक परिवेशमा घटित असमानता, जातीय विभेद, दमन, शोषण आदिलाई नै प्रमुख विषयवस्तु बनाएर लेखिएको पाइन्छ ।

ड) निबन्धकार व्यक्तित्व

बरालीको अर्को साहित्यिक व्यक्तित्व निबन्धकार व्यक्तित्व हो । उनको पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित निबन्धात्मक कृति 'सर्वजित विश्वकर्माको जीवनी' (२०६३) हो । यस बाहेक फुटकर रूपमा प्रकाशित अन्य निबन्धहरूमा 'मधेशमा मालचरी कसरी मासिन्छन् ?' (जनएकता साप्ताहिक, २०५४), 'भलकमान गन्धर्वको स्मृतिमा' (जनताका लोक गायक भलकमान गन्धर्व २०६३), 'स्याबास डाक्टराईन कविता पौडेल' (जनउत्थान, २०६६), 'हुलाक टिकटमा रगरगे कामी' (मूल्याङ्कन, २०६७) आदि पर्दछन् ।^{२०}

च) अनुसन्धाता व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीको जीवनका विभिन्न पाटाहरूमध्ये अनुसन्धाता व्यक्तित्व पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । हाम्रो समाजमा सदियौँदेखि चलिआएको छुवाछुत, जातीय विभेद, सामन्तवाद जस्ता कुरीतिहरूको विरुद्धमा कलम चलाइरहेका बरालीले यस्ता कुसंस्कारहरू विरुद्ध दशकौँ पहिलादेखि के कस्ता आवाजहरू कुन रूपमा उठेका थिए, कुन बिन्दुबाट जातीय सङ्घर्ष शुरु भएको थियो, के कति नेपाल आमाका सन्ततिले यस कारणले सहादत गर्नु परेको थियो भन्ने जस्ता तथ्यहरूको खोज तथा अनुसन्धान लामो समय अघिदेखि गर्दै आइरहेका बुझिन्छ ।^{२१} यस्तै विषयवस्तुहरूलाई समेटिएको उनको खोज तथा अनुसन्धानमूलक लेखहरूको सङ्ग्रह 'नेपालमा अछुत जातीय सङ्घर्ष' (केही योद्धाहरूको परिचय) नामक पुस्तक प्रकाशन गरेका छन् । जुन प्रथम पटक वि.सं. २०३८ सालमा प्रकाशित भएको थियो । पछि आएर यसको अन्य परिमार्जित संस्करण पनि प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस बाहेक अन्य विविध विषयवस्तुहरूसँग सम्बन्धित खोज तथा अनुसन्धानमूलक लेखहरू पत्रपत्रिकाहरूमा विभिन्न समय समयमा प्रकाशित भइरहेको पाइन्छ ।^{२२}

२० शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

२१ ऐजन ।

२२ ऐजन ।

३.४.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीको साहित्येतर व्यक्तित्वमा समाजिक व्यक्तित्व र राजनीतिक व्यक्तित्व प्रमुख रहेका छन् ।

क) सामाजिक व्यक्तित्व

रणेन्द्र बरालीले सानो उमेरदेखि नै जातीय विभेदताका विविध खाले चोट र प्रताडनाहरू सहनु परेको थियो । यसको फलस्वरूप उनीभित्र यसको विरुद्धमा लाग्न र समाजमा विद्यमान धनी, गरिब, उँचनिच, छुवाछुत जस्ता कुरीतिहरू हटाउन तर्फ हामी आफैँ सचेत हुनु पर्दछ भन्ने भावना जागृत हुन थाल्यो । त्यसैले उनी विविध सामाजिक सङ्गठनहरूमा आबद्ध हुन पुगे ।^{२३}

वि.सं. २०२४ सालमा उनी नेपाल राष्ट्रिय दलित जनविकास परिषद् अन्तर्गत पञ्चायत चितवन क्षेत्रीय सचिव भएका थिए । वि.सं. २०२५ सालमा सोही परिषद्को चितवन जिल्ला सचिव, २०३८ सालमा दलित परिषद्को केन्द्रीय सचिव (मध्यमाञ्चल), २०४५ सालमा केन्द्रीय कोषाध्यक्ष, २०५६ सालमा नेपाल उत्पीडित दलित मुक्ति समाजको महासचिव, २०५८ सालबाट नेपाल राष्ट्रिय दलित मुक्ति सङ्गठनको केन्द्रीय अध्यक्ष, २०६५ बाट नेपाल दलित मुक्ति मोर्चाको केन्द्रीय सह संयोजक पदमा रहेर विविध कार्यभार सम्हालेका थिए । यसका साथै हाल उनी सप्तगण्डकी क्याम्पस भरतपुरका सञ्चालक समितिका सदस्य, नेपाल सुन चाँदी व्यवसाय समितिका सचिव, उद्योग वाणिज्य सङ्घ चितवनको सदस्य तथा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका आजीवन सदस्य रहेका छन् ।^{२४}

ख) राजनीतिक व्यक्तित्व

रणेन्द्र बराली एक चर्चित राजनीतिक व्यक्तित्वका रूपमा पनि परिचित छन् । उनी किशोर उमेरदेखि नै राजनीतिमा लागेका थिए । वि.सं. २०२६ सालमा कम्युनिष्ट पार्टी सदस्य, २०३० सालमा चितवन जिल्ला पार्टी प्रमुख, पार्टी एकतापछि २०४८ सालमा जनमोर्चा नेपालको जिल्ला सदस्य, २०५४ बाट २०६५ सम्म चितवन जिल्ला सचिव, २०६० बाट धौलागिरी, गण्डकी, नारायणी क्षेत्रीय व्युरो सदस्य, लमजुङ्ग पार्टी इन्चार्ज (एकता केन्द्र) एवम्

^{२३} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

^{२४} ऐजन ।

केन्द्रीय सल्लाहकार, हाल ऐ.ने.क.पा. (माओवादी) विशेष राज्य समिति सदस्य एवम् केन्द्रीय सल्लाहकार परिषद् सदस्य समेत रहेका छन् ।^{२५} समाज बाहिरको राजनीति हुँदैन र राजनीति बाहिरको साहित्य हुँदैन तसर्थ समाज,साहित्य र राजनीतिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको बताउने बरालीले समाज सेवा र राजनीतिलाई आत्मसात् गर्दै जीवनपथमा अघि बढिरहेका छन् ।

३.५ सारांश

व्यक्तित्व कुनै पनि व्यक्तिको पहिचान हो । जीवनका विविध पक्षहरू र समाजसँगको सम्बन्धका आधारमा व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माण हुन्छ । एउटै व्यक्तिका धेरै वटा व्यक्तित्वहरू पनि हुन सक्छन् । रणेन्द्र बरालीभिन्न पनि विभिन्न व्यक्तित्वहरू रहेका छन् । उनको स्रष्टा व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू उपन्यासकार, नाटककार, निबन्धकार, कथाकार, नियन्त्राकार र अनुसन्धाता व्यक्तित्व प्रमुख रहेका छन् भने साहित्येतर व्यक्तित्वमा राजनैतिक र सामाजिक व्यक्तित्व प्रमुख रहेको देखिन्छ ।

विविध विधाहरूमा कलम चलाउने बरालीको नाटक, उपन्यास, नियन्त्रा, निबन्ध, कथा आदि विधा अन्तर्गतको उनको व्यक्तित्व समान खालको देखिन्छ । उनका कुनै पनि विधाका कृतिले उनलाई उच्च, मध्यम भनी छुट्टाएको पाइँदैन । उनका धेरैजसो साहित्यिक विधाहरूमा सदियौँदेखिको जातीय विभेद, अन्याय र शोषणको चपेटामा परेका गरिब, निमुखा जनताहरूको पीडा, व्यथा र रोदनको सजीव चित्रण गरिएको पाइन्छ । साथै यसको विरुद्धमा एकजुट भई क्रान्तिको पथमा अघि बढ्न पनि सबैलाई उनले आह्वान गरेको पाइन्छ । मौलिक सृजनाहरूमा सहज तथा सरल, मिठासपूर्ण अभिव्यक्तिका साथै जीवन भोगाइका क्रममा अनुभव गरेका घटनालाई सरल तथा सहज शैलीमा जीवन्त प्रस्तुति दिन सक्नु बरालीको निजी विशेषता हो ।

जीवनका साठी वसन्त पार गर्न लागिस्क्दा पनि समाज, राजनीति तथा साहित्य प्रतिको अनुरागमा पटककै शिथिलता आएको नदेखिने बरालीको आन्तरिक तथा बाह्य व्यक्तित्व निकै प्रभावशाली देखिन्छ । बाचुन्जेल अन्याय, अत्याचारको विरुद्ध लडिरहने, न्याय र समानताका निमित्त जानेको सकेको लेखिरहने, बोलिरहने, सङ्घर्ष गरिरहने उत्कट अभिलाषा बोकेका

^{२५} शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता अनुसार ।

बरालीभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वका साथै राजनीतिक तथा सामाजिक व्यक्तित्व पनि अन्तर्निहित रहेको छ ।

चार जात र छत्तीस वर्णको साभ्ना फूलबारी भनिने हाम्रो देशमा अभै पनि जातीय विभेदता, शोषण र छुवाछुतको प्रथा कायमै छ । कथित निम्न जातमा जन्मिएका साहित्यकार बराली विभिन्न सङ्घर्षका साथ जीवनका आरोहअवरोहहरूलाई छिचोल्दै समाजको उत्थानका निम्ति अघि बढेका एक प्रगतिशील साहित्यकार व्यक्तित्व हुन् पनि भन्न सकिन्छ । सम्पूर्ण दलित जातिको प्रतिनिधित्व हुने खालको साहित्य सृजना गर्ने उनको प्रयास सार्थक रहेको छ ।